

Ekolingvistika

Jazyky jako organizmy žijící prostřednictvím svých uživatelů

PETR ZIMA

Seriózní a umírněný ekologický pohled ve smyslu, který mu dal do vínku před skoro 140 lety E. Häckel, ovlivnil názory naší generace na vývoj přírody i rozsáhlých oblastí lidské společnosti. Lidé nakonec musí být považováni za součást přírody, chtějí-li v ní žít. V analýze jazyka a komunikace tomu tak dnes ještě zdaleka není. Chápeme-li však ekologii bez jakýchkoli vášní jako disciplínu zabývající se ovlivňováním mezi organizmy navzájem a mezi organizmy a prostředím, není pochyby, že pokusy uvažovat o ekologickém pohledu na jazyk a komunikaci lidských jedinců i jejich komunit jsou zcela oprávněné.

Rozdíl mezi zaniklým jazykem a trilobitem

Na věci nic nemění ani fakt, že pojetí jazyka jako živého organismu, jak s ním do jisté míry pod vlivem botaniky Linnéova typu a zoologie Darwinova pohledu přišla klasická srovnávací filologie devatenáctého a počátku dvacátého století, lze přijímat jen jako metodologickou metaforu. Představy o „zrození“ a „smrti“ jazyků i celých jazykových skupin ani mechanické pokusy klasifikovat jazyky v jejich genetickém vývoji jako stromky a větve či větve větví bez přihlídnutí k dalším okolnostem jejich vývoje samozřejmě nikdy nebyly v seriózním lingvistickém pojetí chápány doslovně. Jazyk žije a vyvíjí se jen spolu se svými uživateli – mluvčími a posluchači, popřípadě písaři či tiskaři a čtenáři. Bez svých uživatelů je mrtev stejně jako kámen nebo hlína vypálené tabulky, na nichž je jazykový text v podobě vytesaného či vytlačeného nápisu zakonzervován po staletí, ba i tisíciletí. Vše se ovšem mění v okamžiku, kdy se objeví někdo, kdo je ochoten text dešifrovat a má v úmyslu mu znovu vdechnout život – byť třeba v omezené míře – v podobě jisté komunikační hodnoty. Osudy jazykových zkamenělin se tedy podobají osudům zkamenělin dávných rostlin či živočichů, ovšem s jednou odlišností: Protože jazyk sám v pravém smyslu nebyl a není přírodním živým organismem, lze jej (resp. text v něm nějak zakonzervovaný) „oživit“ v jeho základní komunikační funkci. Trilobita zatím oživit neumíme.

Jazyk tedy není přírodním živým organismem v klasickém slova smyslu, ale je abstraktním systémem, který je vázán na komunikaci lidí, a ti jediní mu mohou i po jeho „smrti“ základní „živé funkce“ znovu vdechnout, skoro jako ten zlatník, který vdechl řeč němé princezně v známé pohádce zachycené

MOJE ŽENA SE NAUČILA CIZÍ JAZYKY - A PŘĚSTALI JSME SI ROZUMĚT! . .

Kresba © Vladimír Jiránek

B. Němcovou. S lidmi pak jazyk samozřejmě vstupuje do živé přírody. V tomto smyslu jsou pokusy o ekologické zamýšlení nad přirozenými lidskými jazyky a jejich vývojem zcela oprávněné.

Dva ekolingvistické proudy

Na počátku jedenadvacátého století se dá říci, že ekologicky zaměřené úvahy v rámci lingvistickém – tak jako v ostatních přírodních vědách a vědách o lidské společnosti – mají jak rozumné, objektivní a moudré zastánce, tak „fundamentalistické“ extremisty. Ti první se pokoušejí na přirozené lidské jazyky, jazykové komunity a komunikační užívání jazyka aplikovat vhodná kritéria klasické ekologie jako součást rozumného zamýšlení, jež respektuje přirozený řád a jeho rovnováhu. Ti druhí si libují v extrémistické terminologii holdující „zcela“ novému učení o jazyce, jež by ekologické nahlížení na jazyk uměle oddělilo od všeho, čeho zdravý rozum v analýze jazyka a dorozumívání dosud docílil. Ve své nejextrémnější podobě chtějí dokonce dělit jazykovědu na „morfologickou“ a „ekologickou“. Není nezajímavé, že takové extrémní proudy chtějí někdy jazyku i voluntaristicky diktovat, co jeho uživatelé smějí či nesmějí, co je či není pro jazyk a jeho uživatele dobré. Jak víme, lidé si takové oktrojované „dobro“ někdy vnutit dají, ale jazyky ne.

Není náhodou, že v popředí těch moudrých ekologicky laděných proudů stojí dvě jména předních představitelů moderní jazykovědy: Einar Haugen a Dwight Bolinger.

Haugen přišel v moderní racionální jazykovědě dvacátého století s pokusem o ekologický pohled na jazyky již na počátku sedmdesátých let. Jeho stati jsou tvůrčím pokusem vyzrálého lingvisty o uplatnění ekologických metod. Vychází z nesporného podobství: Tak jako živé organizmy v přírodě navzdory konkurenčnímu boji neustále usilují o rovnováhu, probíhá něco podobného ve světě přirozených lidských jazyků. Koexistence jazyků i neustálý zápas mezi

Doc. PhDr. Petr Zima, CSc., (*1934) vystudoval Filozofickou fakultu UK. Přednáší obecnou a africkou lingvistiku na Fakultě humanitních studií UK. Je odpovědným řešitelem projektu GA ČR 405/99/0995 „Dynamika formy a významu“, spoluřešitelem komplexního grantového projektu „Dialog ve světě lidí a strojů“, členem Evropského výzkumného seskupení (Groupement de Recherche Européen) CNRS č. 1172 Lexikální difuze ad.

GRANTOVÁ AGENTURA ČR PŘEDSTAVUJE

Kresba © Vladimír Jiránek

GRANTOVÁ AGENTURA ČR PŘEDSTAVUJE

nimi, věčně usilující o rovnováhu, probíhají podle Haugenova pojetí ve dvou objektivně analyzovatelných rovinách.

Na jedné straně vedle sebe existují a spolu soupeří jazyky v lidském myšlení jednotlivých uživatelů, v jejich individuálních jazycích jako souboru komunikačních schopností i kompetencí. Zde je takový stav analyzovatelný v podobě monolingvizmu, bilingvizmu, popřípadě multilingvizmu uživatelů, který nemusí být omezen jen na jazykové systémy, ale může zasahovat jak jejich variety (u nás třeba varietu spisovné a obecné češtiny), tak i mimojazykové či parajazykové komunikační prostředky s přirozenými lidskými jazyky spjaté (gesta, mimiku ap.).

Na druhé straně jsou tato koexistence a zápas usilující o rovnováhu mezi jazyky analyzovatelné v rovině komunit uživatelů toho nebo onoho jazyka, tedy sociálně. V tomto smyslu jsme už po staletí svědky nejen zániku, ale i vzniku jazyků a komunit, které je užívají. Tato dynamika nabývá v době intenzivního rozvoje komunikační techniky stále většího spádu. Haugen a řada jeho následovatelů jdou dále než klasická filologie devatenáctého století, ale bijí i na poplach ve prospěch „ohrožených jazyků“ (tak jako klasická přírodní ekologie bije na poplach pro zachranu „ohrožených“ druhů živočichů a rostlin). Britský lingvista Norman Denison ve svých úvahách o ekologické situaci evropských jazyků dochází v osmdesátých letech dvacátého století dokonce k návrhům položit paralelu mezi známé ekologické iniciativy v oblasti životního prostředí, jako je hnutí „Greenpeace“, a jím navrhovaným jazykově-ekologickým hnutím „Greenspeech“.

Znečištěné komunikační kanály

Poněkud odchylně přistupuje k otázkám možnosti aplikovat ekologické principy a metody v jazykovědě Haugenův kolega a přítel Dwight Bolinger. Tak jako znečištěný vzduch nám znemožňuje správně pozorovat vesmír (a musíme proto pozorování hvězd v extrémních situacích přesunovat mimo naši atmosféru), tak jako se nám v znečištěné atmosféře těžko

dýchá, tak jako ve špinavé vodě potoků a řek hynou ryby a raci a my lidé se již můžeme koupat pouze v chlorovaných a uměle čištěných bazénech, stejně tak se podle Bolingera moderní společnost v době rozmachu technických prostředků komunikace stále obtížněji potýká se špínou, kterou do komunikačních kanálů zanášejí lidé prostřednictvím svých jazyků. Lež, podvod a polopravda podle Bolingera mohou prostřednictvím uživatelů jazyka či jazyků tak zašpinit komunikační kanály, že místo komunikace nastane mlčení a k dorozumění nedojde. Není asi náhodou, že Bolingerova kniha *Jazyk, nabitá zbraň* vyšla – s obálkou ve zcela westernovém stylu zobrazující nabitý bubínkový revolver – v době, kdy Spojené státy procházely traumatem aféry Watergate, jejíž komunikační špína dokázala vyhnat dokonce i tehdejšího prezidenta Richarda Nixona z Bílého domu.

Toto moderní oživení starého filozoficko-lingvistického sporu o pravdu, polopravdu (před jejímž nebezpečím varoval v časech Goebbelsových náš Karel Čapek) a lež se rychle přesunulo i do evropského kontextu. Zde ostatně otázka jazykové komunikace nabyla na důležitosti v rámci Evropské unie, která se s různým stupněm úspěšnosti pokusila řešit i v jazykové rovině odvěké spory, které v minulosti ne zcela dávné stály mnoho životů i materiálních hodnot. Zatímco v takových regionech, jako jsou Alsasko-Lotrinsko nebo Horní Adiže, se to zatím daří s nepochybným úspěchem, jinde není úspěch tak zřetelný (Belgie, výběr oficiálních jazyků jednání EU ap.). Není proto nezajímavé, že hlavní představitelé mladších generací ekologicky orientované lingvistiky, např. v pojetí H. Haarmanna, spojují základní proměnné jazykové ekologie s mluvčími daného jazyka a za základní v rámci jimi chápaného ekologického systému považují opozice *jedinec – komunita (skupina) – společnost – stát*.

A Haarmann ve svém spise z r. 1986 *Jazyk v etnicitě: Pohled na základní ekologické vztahy* dodává: *Jazyk se nezmiňuje v řetězci základních ekologických vztahů. Je tomu tak vzhledem k specifické interpretaci vztahů mezi jazykem a jeho prostředím. Tak jako žádný přirozený jazyk nemá svou abstraktní existenci, ale je vždy vázán na jednotlivé mluvčí nebo skupi-*

ny mluvčích, tak také neexistují žádné přímé vztahy mezi jazykem a jeho prostředím. Místo toho je jazyk ovlivněn ekologickými faktory jenom v tom smyslu, že faktory prostředí jsou ovlivněni pouze mluvčí jazyka. Jazyková ekologie se primárně zabývá jazykem v jeho základních formách existence tak, jak odpovídají řečnickým jednotkám, roli jazyka ve skupinových vztazích, funkční využití jazyka či jazyků v dané společnosti, jazyková politika daného státu...

Evropská identita a jazyková různost

Problematikou jazykových funkcí a vztahů v evropském rámci se tentýž Haarmann zabývá ve sborníku vydaném zhruba o deset let později na sumární téma *Evropská identita a jazyková různost* a předkládá úvahu na téma *Evropanství, evropská identita a role jazyka (jak dát profil antropologické infrastruktury)*.

Podobnými problémy v širším měřítku vztahů mezi různými jazyky, kontinenty a kulturami se např. ve francouzském kontextu zabývá z pozic antropologické lingvistiky Claude Hagège a řada mladších autorů, často z velmi ekologicky radikálního hlediska. Tak je tomu např. v pojetí Alwina Fylla (anglisty, který se r. 1977 habilitoval v Innsbrucku), podle něhož má ekolingvistika vysloveně morální, až prorocky náboženskou vizi. Jeho metodologické krédo z r. 1987 zní: *Jazykověda se již dlouho zabývala větami, lexémy, morfémy a fonémy. Tyto jednotky jazyka definovala, analyzovala, katalogizovala a jednotlivé jazyky srovnávala v tomto ohledu. Byla to velká a důležitá práce, ale ta už je v zásadě hotova¹⁾ a nyní se jazykovědci mohou věnovat dalším oblastem, totiž vztahům mezi „jazykem“ a „světem“. Je třeba zkoumat vztah mezi „jazykem“ a „lidským soužitím“, zabývat se rolí jazyka ve vztazích mezi jednotlivými lidmi, ale i mezi různými lidskými seskupeními, mezi muži a ženami, starými a mladými, státy a náboženstvími. Je ale možno jít i nad tento rámec, vznikne-li nauka o komunikaci, která bude zkoumat roli jazyka pro společnou existenci člověka, zvířat, rostlin a hmoty, tedy pro živé i neživé tohoto světa. O šest let později stanoví tento autor ve svém Úvodu do ekolingvistiky hlavní pole svého bádání: *ekologie jazyků* (v podstatě v haugenovském pojetí jazykových kontaktů a osudů jazyků), *etolingvistika* (ta se má zabývat obecnými otázkami role jazyka v lidském chování), *jazyk a konflikt*, *jazyk mezi skupinami lidí* (chceme-li, tedy komuni-*

kace a interakce), a posléze okruh, který se nazývá *Jazyk, člověk, zvíře a rostlina*. Zatímco Fyll ještě stále do jisté míry považuje ekolingvistiku za jakýsi „vyšší stupeň vývoje jazykovědy“, jiní, radikálnější autoři (např. W. Trampe) se již blíží pojetí, které dosavadní deskriptivní lingvistiku bere málem jako překonanou veteš a budoucnost vidí jen v ekopojetí jazyka. Takové módně „jakobyradikální“ pojetí, které lze krásně charakterizovat tradičním přirovnáním o vylévání vaničky i s dítětem, se ovšem objevuje čas od času v každé disciplíně, a v interdisciplinárních polích možná ještě častěji.

Věda a aktuální podmínky lidského života

Vraťme se k pozitivním základům pokusů uplatnit některé ekologické zásady na jazyk a jeho vývoj, jeho užívání i neuzívání, tak jak je představují některé práce Einara Haugena a Dwighta Bollingera aj.²⁾ Připomeňme, že E. Haugen vedle lingvistické práce rád a hodně překládal. Kromě řady uměleckých děl přeložil také z norštiny do angličtiny knihu esejů historika a politika Halvdana Kohta, s nímž se sblížil, když spolu působili na Harvardu. Moudrá kniha tohoto historika (a do r. 1941 norského ministra zahraničních věcí) se jmenuje *Hnací síly historie*. Autor v ní píše: *Krok za krokem jsme se naučili, že všechny humanitní vědy jsou nakonec propojeny s vědami přírodními. Dokonce i věda tak abstraktní, jako je matematika, vede přímo k přírodním vědám... Ve svých konečných analýzách je totiž každá věda intelektuálním úsilím. Z tohoto důvodu je lidský intelekt sám o sobě největší silou historického pokroku. Ty vědy, které považujeme za zvláště humanitní, musí také pracovat s aktuálními podmínkami lidského života, pokud chtějí učinit nějaký pokrok. To platí o ekonomice, lingvistice, psychologii, historii, teologii, a dokonce i o filozofii. Každá z těchto věd je tak po svém součástí společenského života a silou budující společnost.* □

1) Pozn. překl.: Autorův optimizmus je snad do jisté míry dán „nasyčeností“ analýzy angličtiny, i když i zde je možno mít své pochyby o završenosti díla; na poli rozsáhlých oblastí mimoevropských a jejich jazyků však tato premisa rozhodně dodnes neplatí.

2) Čtenářům je v některém z příštích čísel představíme ukázkami v překladu absolventek semináře antropologické lingvistiky IZV (nyní Fakulta humanitních studií) UK.

Výzkum je podporován grantem GA405/99/0995 *Dynamika formy a výzkumu: k vztahu znaku a označovaného v oblasti některých už. rostlin a živočichů se zvl. zřetelem k multilingvnímu regionu Sahelu*.

objednávám časopis Vesmír

(objednávka knih na druhé straně objednávacího lístku)

ceny platí od 15. 9. 2001 do 15. 9. 2002

☐ na rok (672 Kč)	ušetřím 276 Kč
☐ na půl roku (357 Kč)	ušetřím 117 Kč
☐ na dva roky (1302 Kč)	ušetřím 594 Kč
☐ hromadná objednávka ..... ks na rok (535 Kč) (připojte adresy všech odběratelů)	ušetřím 413 Kč

od čísla .....

■ časopis Vesmír (knihy) zašlete na adresu:

jméno .....

příjmení .....

ulice .....

PSČ a město .....

e-mail .....

telefon .....

adresu dárce (tmavší plochu) vyplňte jen, požadujete-li časopis Vesmír nebo knihu jako dárek

■ adresa dárce

jméno .....

příjmení .....

ulice .....

PSČ a město .....

e-mail .....

telefon .....

■ požadujete-li fakturu, uveďte:

organizace .....

IČO .....

DIČ .....

Za obzor Západu: bez nevěstince a muzea?

BUDIL IVO T.: *Za obzor Západu*. Proměny antropologického myšlení od Isidora ze Sevilly po Franze Boase
Triton, Praha 2001, 793 stran, ISBN 80-7254-163-3

NAD KNIHOU

Kniha *Za obzor Západu* má čtenářům odpovědět na dvě velice ambiciózní a vzájemně jen těžko oddělitelné otázky. Proč se (západní) evropská společnost proměnila z *provinciální a zaostalé komunity nalézající se na odlehle periferii euroasijského kontinentu v dynamické a ambiciózní civilizační centrum, které do svých mocenských a duchovních vazeb postupně uchvátilo prakticky celý svět?* A jakou úlohu při tomto procesu utváření západní nadvlády sehrála specifická forma vědění, která se snažila *vnést do zdánlivě chaotického světa jinakosti a exotismu srozumitelný řád* a která byla od devatenáctého století utvářena do podoby antropologické vědy? Poměrně dobře sledovatelná argumentační linie a rétoricky nenáročný styl knihy tak může pozorné a trpělivé čtenáře vtáhnout do „prehistorie“ kulturní a sociální antropologie tím, že jim ukáže, jak se různé důležité koncepty západního antropologického myšlení v autorově pojetí odvíjejí od *původních* historických, sociálních, intelektuálních a duchovních kontextů. Zároveň také může čtenářům poodhalit, jak se historicky ustanovila jejich identita jako příslušníků Západu.

V příslušných kapitolách prvního dílu autor sleduje vytváření Západu jako specifického kulturního centra, které bylo schopno vybudovat své výsostné mocenské postavení spíše díky symbolickému systému (konfiguraci norem, hodnot a idejí ustanovujících *svébytnou západní mentalitu*) než prostřednictvím svého politicko-ekonomického systému nebo ekologických podmínek daného regionu. Podle Budila to bylo především neustálé střetávání s „těmi druhými“ a snaha toto střetávání nějakým způsobem pojmově uchopit, co utvářelo západní identitu a co v konečném důsledku vedlo k nutnosti ovládnout znejistující jinakost „těch druhých“ skrze propracovaný systém vědění.

V druhém dílu, pojmenovaném „K pramenům autentického bytí: Vznik moderního antropologického myšlení“ se autor zabývá utvářením tohoto západního vědění o jinakosti do podoby vědeckého oboru. Výklad vznikání a upevňování pozice antropologie končí nástupem *klasického období* na počátku dvacátého století, které podle autora představuje Franz Boas (německý antropolog působící ve Spojených státech) a jeho zakladatelská činnost ve všech hlavních odvětvích antropologie.

Ačkoli je kniha po formální i obsahové stránce velice pečlivě zpracovaná, pozorný čtenář může mít výhrady k několika faktografickým nepřesnostem, jako je označení Edmunda Leache za amerického antropologa (byl Brit, dokonce povýšený do šlechtického stavu) nebo nepřesné datování hinduistických kosmických cyklů a jejich jednotlivých věků – *jug*. Pro texturu knihy se nezdá být šťastné snad až příliš učebnicové uvádění dat narození a úmrtí zmínovaných myslitelů nebo zacházení s některými biografickými údaji. Čtenář se například může ptát, nakolik je důležitá informace, že se Edward Burnett Tylor (1832–1917) *narodil jako páté dítě zámožné kvakerské rodiny*, pro Tylorův koncept animizmu, jehož popis následuje po této informaci o několika odstavcích dále.

Budilův text také podceňuje vliv některých institucí na formování antropologického vědění. K těm institucím patří především muzea, v nichž se zrcadlí jak vytváření specifické identity Západu, tak politická dimenze antropologie. Avantgardní literát a francouzský etnolog Michael Leiris napsal: *Nic mi tak nepřipomíná bordel jako muzeum. V obou je stejná nekalost a strnulost. Jednou jsou to Venuše, Judy, Zuzany, Junony, Lukrécie, Salome a další hrdinky v krásných nehybných zobrazeních a podruhé živé ženy oděné do svých tradičních toalet, se svými stereotypními pohyby, frázemi a vystupováním. V obou těch místech se člověk nachází svým způsobem ve znamení archeologie [...]*¹⁾ V tomto Leirisově úryvku

objednávám knihy

(objednávka předplatného časopisu Vesmír na druhé straně objednávacího lístku)

počet kusů

- E. Viček: Bedřich Smetana, brož., 105 Kč (NOVINKA) .....
- E. Viček: Čeští králové I., váz. 882 Kč Čeští králové II., váz. 693 Kč .....
- E. Viček: Jan z Pomuku, váz., 64 Kč brož., 48 Kč .....
- S. Komárek: Mimikry, aposematismus a příbuzné jevy, brož., 378 Kč .....
- S. Komárek: Příroda a kultura, váz., 198 Kč .....
- S. Komárek: Hlavou dolů, váz., 197 Kč .....
- S. Komárek: Dějiny biologického myšlení, váz., 126 Kč .....
- P. K. Feyerabend: Tři dialogy o vědění, brož., 168 Kč .....
- K. Warwick: Úsvit robotů, soumrak lidstva, váz., 273 Kč .....
- I. M. Havel: Otevřené oči a zvednuté obočí, váz., 252 Kč .....
- J. Palouš et al.: Ondřejovská hvězdárna 1898–1998, váz., 498 Kč .....
- A. Markoš: Povstávání živého tvaru, váz., 150 Kč .....
- rejstřík Vesmíru na disketě, 84 Kč DBF (DBase, FoxPro ap.) MS Access 97 .....
- rejstřík Vesmíru e-mailem, 50 Kč DBF (DBase, FoxPro ap.) MS Access 97 .....

objednávací lístek pošlete na adresu: Vesmír, s.r.o., Na Florenci 3, 111 21 Praha 1 (tel. 02/22828394, e-mail: vesmir@msu.cas.cz)

vystupují dvě analogické instituce: nevěstinec a muzeum. Analogii mezi nevěstincem, tedy institucí shromažďující ženy, které směňují svou sexuální aktivitu za finanční částku poskytovanou muži, a muzeem, tedy institucí věnující se shromažďování, ochraně, vystavování, studiu a interpretaci artefaktů nejrůznějšího charakteru, lze volně shrnout do tří bodů.

Zprvé lze na obě instituce nahlížet jako na *systémy perverze*. Tedy jako na „nekalé“ systémy, ve kterých ani ženy, ani vystavované artefakty nejsou vztahovány k sobě samým či ke kontextům, ze kterých byly vytrženy, ale jsou redukovány na soubory abstraktních částí, například anatomických partií nebo výrazových prostředků. V případě žen tak může docházet k „projektivní fixaci“ na vagínu, ňadra nebo tvář, které jsou prostředky narcistického sebeukájení; v případě artefaktů se může stát barva, tvar nebo motiv metonymií autentické kulturní produkce.

Zadruhé jsou obě instituce pojímány jako *sbírky*. Ať už to jsou ženy „z masa a kostí“ nebo jejich reprezentace ve výstavních sících, vždy jsou nějakým způsobem klasifikovány podle systému hodnot a významů (a to jak vlastní institucí, tak „návštěvníkem“), a potom uspořádány a hierarchizovány. Venuši následuje Judita, Juditu Zuzana atd. atd. (podle logiky sběratelovy či „návštěvníkovy“ sbírky).

Zatřetí obě instituce předpokládají existenci jiného času, času „archeologického“, který není identický s časem „normálního“ života. Čas nevěstince a muzea není pojímán lineárně finalisticky, tedy není ohraničen zrozením a smrtí. A protože je převeden do systému sbírky, může být návštěvníkem či institucí bezpečně ovládnut a transcendován. Tak například převedení lidové kultury do systému národopisných artefaktů umožnilo vytěsnit z ní její „smrt“, stejně jako „smrt“ přirozené mužské nadřazenosti mohla být vytěsněna tím, že tato nadřazenost byla převedena do systému plateb, vybraných žen a poskytovaných služeb.

Nevěstinec a muzeum, instituce kombinující perverzi se sbírkou a s vlastní temporalitou, na jedné straně formují a na straně druhé reflektují západní pojetí objektu. Objektu, který tak není definován například svou užitkovostí, ale především tím, že jej lze vlastnit. Toto pojetí objektu nastoluje *nadvládu* vlastníka nad objektem, z čehož vyplývá, že význam přiřazovaný objektu je plně závislý na vlastníkovi. A nevěstinec a muzeum proto také formují a reflektují západní pojetí subjektu – *vlastníka ovládajícího „ty druhé“*. Subjektu, který díky regresivní redukci objektů na soubory abstraktních částí zakouší slast nebo autenticitu. Subjektu, jehož identita a individualita jsou závislé na shromažďování toho, co lze vlastnit. A subjektu, který se snaží vymánit z „reálného“ času prostřednictvím systematizace svých sbírek.

Bohužel v Budilově knize, která má ukázat formování západního symbolického univerza a na něm závislého vědění, nenajdeme historii takto pojeté (pro Západ klíčové) konceptuální opozice. Všimněme si následujícího příkladu: Na jednom místě autor uvádí, že r. 1520 byla v Bruselu uspořádána výstava indiánských šperků a výrobků z ptačích per, které do Evropy zaslal conquistador Hernando Cortés. Cílem této informace, mající v textu jen okrajový význam, je podepřít tvrzení, že v Evropě existovala vlivná vrstva humanistů obdivujících *indiánskou kulturu*. Budil tak rezignuje na rozpletení významů této jistě důležité série událostí a přechází nabízející se otázky: Co bylo příčinou toho, že tyto shromáždě-

né artefakty byly převezeny do Evropy a následně vystavovány (poprvé v dějinách Západu)? Jaké politické, ekonomické či symbolické příčiny měla zmiňovaná „náklonnost“ západních elit ke kumulaci a k expozici nativních artefaktů? Proč se sběr a hromadění artefaktů objevily v 16. a 17. století, tedy v době, kdy Západ upevnil svou nadvládu v novém světovém systému? A proč byly tyto artefakty shromažďovány v renezančních kabinetech zbudovaných k tomuto účelu, sbírkách kuriozit či šlechtických klenotnicích?

Antropologie na počátku své existence jako vědecké disciplíny byla považována především za studium minulosti lidstva vtělené do artefaktů. Klíčovou institucí umožňující naplnění tohoto programu se stalo muzeum. První muzea antropologického charakteru se objevila v první polovině 19. století, kdy se Západ připravoval na nové kolo koloniální expanze a kdy evropská nacionalistická hnutí předkládala své emancipační programy. Není proto náhodné, že muzea s rozsáhlými etnografickými sbírkami byla založena například v Leidenu, Petěrburgu nebo Cambridži (ve státě Massachusetts). Díky značné mobilizaci finančních prostředků, poskytovaných především majetnými mecenáši z řad vládnoucích buržoazie (kteří jsou ve skutečnosti přímými vlastníky většiny shromážděných artefaktů), vytvořila muzea do konce 19. století mocnou institucionální základnu pro kumulaci, evolucionistické anebo difuzionistické interpretace a veřejné expozice nativních kultur. Kultur, které mohly být objektivně, tedy vědecky, reprezentovány pouze ve formě artefaktů. Důležité bylo také to, že v té době uznávané univerzitní katedry a oddělení antropologie byly založeny a dotovány právě těmito muzei, a významní antropologové působili v obou institucích zároveň.

Své výsostné postavení si muzea udržela, i když v omezené míře, zhruba až do dvacátých let 20. století. Postupné omezování jejich vlivu lze spatřovat především v praktických problémech koloniální nadvlády, na které měla poskytnout odpověď nově formovaná funkcionalistická a kulturalistická antropologie. Funkcionalistické a kulturalistické výzkumy sice nic nezměnily na pojetí kultur jako etnografických sbírek, ale z „praktických“ důvodů materiální objekty přestaly být privilegovanou formou dat. V důsledku toho se vybrané nativní artefakty z „vědeckých objektů“ staly „díly umělecké hodnoty“, a tak mohly být jako komodity podřízeny mechanismům západního trhu s uměním. Jestliže získat výsostné postavení při formování antropologického vědění muzeím umožnila mobilizace finančních zdrojů, pak ztrátu tohoto postavení způsobila mimo jiné i neschopnost si tyto zdroje podržet. V omezování finančních zdrojů muzeí sehrály významnou roli majetné filantropické společnosti, především Rockefellerova nadace, a jejich nová finanční politika, orientující se na rozvoj kapitalistického systému a efektivitu koloniální nadvlády na straně jedné a dobré zacházení s domorodci na straně druhé. Posledním „hřebíčkem do rakve“ se pro muzea může stát rozvoj nových univerzitních pracovišť, která se prosazují, aniž jsou na etablovaná antropologická muzea napojena.

Z Budilova textu se toho o výše zmiňovaném „muzejním období“ v antropologii bohužel příliš nedozvíme. Pokud v textu na muzea narazíme, pak pouze

1) Leiris M.: Věk dospělosti, v překladu Kateřiny Vinšové vydal Torst, Praha 1994, s. 51.

ve formě biografických figur, což je poněkud nedostatečné. Například Boasovo první zásadní teoretické vystoupení na antropologické půdě, v němž kritizuje muzejní klasifikace, pro autora představuje pouze první období v Boasově intelektuálním vývoji. Vývoji, který se naplňuje v kritice evolucionizmu a který je nevyhnutelně završen jeho kulturně relativistickou koncepcí. Vše je tak jakoby dopředu dané, vše podstatné se odbývá v říši myšlenek a idejí, které na sebe navzájem navazují, reprodukují se nebo se střetávají. Nahlíží-li autor na Boasovo vystoupení proti „muzejní metodě“ pouze jako na jednu z forem jeho odporu vůči evolucionistickému paradigmatu, pak mu uniká důležitý historický kontext institucionalizovaného prostoru antropologie a specifických mocenských vztahů uvnitř i vně tohoto prostoru.

Budilovu knihu lze považovat za cenný, i když poměrně zdlouhavý příspěvek do již tak značně přebujelého diskurzu o historii sociální a kulturní antropologie, jenž jednou ospravedlňuje místo sociální a kulturní antropologie v západním systému vědění, její filozofická a epistemologická východiska nebo používané analytické a metodologické nástroje, podruhé se kaje za alianční svazky tohoto oboru s nejrůznějšími represivními politikami a ideologiemi, za vědecký šovinismus nebo za namyšlenou autoritativnost antropologických metod. Budilova kniha je cenná v tom smyslu, že tento diskurz nejen reprodukuje, ale vnáší do něj vlastní perspektivu, upozorňující zároveň na symbolickou dimenzi západní nadvlády a na politické implikace západního vědění.

Jaroslav Klepal

PAVEL DRÁBEK (ed.): Tadeáš Hájek z Hájku

Práce z dějin techniky a přírodních věd, sv. 1/2000, Společnost pro dějiny věd a techniky, Praha 2000, 180 stran, náklad a cena neuvedeny, ISBN 80-238-6688-5

V druhé polovině 16. století byl Tadeáš Hájek z Hájku nejvýznamnější vědeckou osobností Království

českého. Vynikal jak v lékařství, astronomii a přírodních vědách, tak v organizaci vědeckého života na dvoře Rudolfa II. V roce 2000 uplynulo 400 let od jeho úmrtí a Společnost pro dějiny věd a techniky k tomuto výročí vydala sborník obsahující devatenáct příspěvků odborníků v různých vědeckých disciplínách. Je v něm shromážděno mnoho nových poznatků z Hájkovy života i jeho odborné činnosti. Pět příspěvků se z různých úhlů zabývá Hájkovým životem. Nejobsáhlejší z nich vychází z dosud nezveřejněných dopisů, které Hájkovi posílal jeho vratslavský přítel A. Dudith (jejich fotokopie uchovával již mnohá desetiletí Astronomický ústav AV ČR). Poznámka na konci této objemné stati přináší i zmínku o objevu data Hájkovy narození: 1. 10. 1526.

Velká pozornost je věnována Hájkovu spisu o metoposkopií – nauce o odhadu charakteru osobnosti a jejich osudech z vrásek na čele. Tento spis byl ve své době přeložen do francouzštiny, což tehdy nebylo pro zdejší učené spisy běžné. Přínosem je rovněž rozbor doposud opomíjeného spisu *Actio medica*, který přibližuje Hájkovu polemiku věnovanou správnému léčebnému postupu. Astronomická problematika sborníku si všímá Hájkových astronomických priorit a uvádí je do souvislosti se světovým vývojem astronomie. I ostatní příspěvky si alespoň okrajově všímají lékařské a astronomické tematiky. Pozornost je věnována také Hájkovi jakožto meteorologovi a botanikovi. Novinkou jsou údaje o osudu a dnešním uložení štočků Mathioliho herbáře, který Hájek přeložil do češtiny (překlad vyšel r. 1562). Není opomenut ani Hájkův přínos k popisu pivovarské technologie – jde o jeden z prvních popisů tohoto oboru na světě. V závěru sborníku je shrnuta bibliografie Hájkovy díla, jež badatelům umožní rychlejší orientaci v dosavadní literatuře a snad přispěje k sepsání fundamentální monografie, kterou této osobnosti dlužíme.

Jaroslav Folta, Národní technické muzeum

TSN 2001

Technický slovník naučný po 20 letech

V roce 1959 vyšel ve Státním nakladatelství technické literatury *Malý technický slovník naučný*. Jeho autoři – B. Dobrovolný, K. Andrlík a A. A. Hoch – poskytli nejširší veřejnosti 8000 hesel a 2000 obrázků ze všech oborů tehdejší techniky. V letech 1962–1964 vydalo SNTL pětidílný *Technický naučný slovník*, který již obsahoval 35 000 hesel a podílelo se na něm 180 autorů. Byl brzy rozebrán, a tak v letech 1981–1983 vyšlo druhé, revidované vydání. Byla vypuštěna hesla týkající se ekonomiky a byly zařazeny nově vzniklé obory. Po dvaceti letech Encyklopedický dům, s. r. o. – nakladatelství založené po roce 1989 několika pracovníky bývalého Encyklopedického ústavu ČSAV – se v rámci svého programu oborových encyklopedií pustil do osmisvazkového projektu, který má postihnout celou současnou techniku a technologii. První svazek vyšel před dvěma měsíci, osmý svazek má vyjít roku 2004. *Technický slovník naučný* má obsahovat 42 000 hesel, 3000 ilustrací a má mít celkový rozsah 3600 stran. Autorský kolektiv čítá téměř 200 odborníků a lze

očekávat, že zkušená redakce Encyklopedického domu odvede dobrou práci.

Vzhledem k tomu, jak rychle se v posledních desetiletích měnila technika, ocení nynější slovník uživatelé všech věkových a vzdělanostních skupin.

Ivan Boháček

Malá poznámka na konec: Při prohlížení všech těchto slovníků jsem si uvědomil určitý posun zvyklostí: Zatímco u dřívějších encyklopedií (a ještě u *Malého technického slovníku naučného*) bývalo uvedeno, kdo je autorem jednotlivých hesel, zvyk znát se k autorství se poznenáhlu vytratil. To, že v recenzovaném slovníku najdeme pouze seznam autorů a konzultantů, nebude patrně spočívat jen v množství autorů, popř. v místních zvyklostech. Postihlo to i takovou encyklopedii, jakou je *Britanica*. Zda tím důvodem je stydlivost autorů podepsat svým jménem v zásadě již obecná vysvětlení většiny hesel, zda je to určité pohodlí redakcí, anebo zda u některých hesel je vůbec obtížné individuální autorství určit, se neodvažuji dohadovat. □

Tento termín mne napadl jako vhodná paralela k někdejšímu slovu „finlandizace“, které padalo v minulých dobách zejména v exilovém tisku ve spojení s budoucností Československa a značilo servilní neutralitu s přimhouřením obou očí, v zásadě jedinou možností nesocialistických států v přechodové zóně za éry někdejší *pax sovietica*. Doby se radikálně změnily, problémy malých národů však samozřejmě trvají. Kupodivu není v západní Evropě mnoho precedentů pro národy srovnatelné velikosti s naším, které by byly již dlouho zařazeny do struktury Evropského společenství a v jeho rámci bezproblémově fungovaly.

Jednou z mála takovýchto zemí je Holandsko. Přes množství rozdílů (nepřerušená státní a v zásadě i demokratická tradice Holandska od 16. století, poněkud jiná národní povaha atd.)¹⁾ připomíná tato země Čechy v mnoha důležitých parametrech. Zejména je to příslušnost k „okcidentální“ tradici zemí ležících na západ od „Velké Stepě“ mezi Boskovickou brázdou a údolím Jang-c', dále srovnatelná velikost (15 milionů obyvatel) a samostatný jazyk (byl holandština byla až do 16. století traktována jako dialekt němčiny a Holanďané cítili s Němci sounáležitost, a teprve po protišpanělském povstání se začalo psát důsledně holandsky).²⁾

Není úplně vhodné srovnávat českou situaci s osudem „nestátních“ národů typu Bretoňců, Basků, Katalánců, Provensálců, Rétorománů atd., kde jsou literární tradice obvykle různým způsobem přetržité a národní svébytnost chápána nezřídka podobně jako v Čechách kolem roku 1800. Holandský model ukazuje na jedno – i malé národy mají v rámci monolitické Evropy šanci na přežití, ale je to nějakým způsobem narušeno. Téměř každý Holanďan zná dnes velmi slušně anglicky (zjednodušená angličtina je i dorozumívacím jazykem mnohonárodnostního společenství v Amsterdamu, včetně jeho drogového podsvětí), znalost němčiny a francouzštiny je dnes omezena jen na intelektuály a staré lidi. (Holandská tradice byla polyglotní odjakživa, ale nezapomínejme, že ještě ve dvacátých letech byla drtivá většina Čechů bilingvní.) Stejně tak se anglicky mluví ve vědeckých laboratořích a v této řeči se vedou i některé přednášky na vysokých školách. Také většina romanopisců píše buď anglicky, nebo německy – pro patnáctimilionový (spolu s Belgií více než dvacetimilionový) národ se nevyplatí tisknout mnoho beletrie v minoritním jazyce a lepší odbyt je v zahraničí. Tak se holandština omezuje na jazyk novin, televize a lidových či nějak folkloristicky zbarvených knih.

Situace je zhruba podobná situaci češtiny v 80. či 90. letech 19. století za c. a k. Lokální svébytnost nemusí být nutně jazyková, jak je u nás v herderovsko-jungovském stylu podnes chápána – třeba Skot-

sko mluví téměř výhradně anglicky, a přesto lokální kolorit, patriotizmus a autonomie jsou tam jedny z nejsilnějších. V Holandsku jsou k tomu už dosti silné náběhy. Zajímavější je otázka, jakým směrem půjde v tomto smyslu u nás vývoj dál na gradientu angličtina – němčina. Holanďané s Němci sice souhlasí, ale ze západní strany, a mohou teď klidně dát i jazykově průchod nenávisti, kterou od poslední války – předtím tomu tak nebylo – vůči všemu německému pocítují. (Tradičně svobodomyšlní Holanďané snášeli znásilnění Německem v této éře mnohem hůře nežli my, na nejrůznější útlaky a hrbení po staletí nejsou zvyklí.) U nás sice v porevoluční éře zcela jednoznačně zvítězila angličtina (němčina se udržela jen ve stopách v rámci humanitní vzdělanosti, veřejného stravování, prostituce a snad některých odvětví průmyslu), ale v době naší eventuální fúze s Evropským společenstvím budeme zcela obklopeni německy mluvícími národy (němčina je pochopitelně jedním z jednacích jazyků EU a podle míry německé dominance v tomto soustátí stěží zcela ztratí důležitost).

Přímý kontakt s anglicky mluvícími zeměmi přes moře u nás neexistuje, a proto mohou být budoucí vývojové trendy naprosto paradoxní. Nabízí se samozřejmě oprávněná otázka, je-li jaký smysl samostatné české státnosti. Jsou hned dva. Zaprvé je to pocit samosprávy určitého regionu a zeslabení do-

NOVINY

učitelské

Týdeník pro učitele přátele školy

- Co se zrovna „vaří“ ve školách i na ministerstvu
- Profesionální růst
- Mládež, volný čas, výchovné problémy
- Každý podzim seznamy středních a vysokých škol
- A mnoho ostatních témat vám každé úterý nabízejí Učitelské noviny

**Každý rok v listopadu
seznam vysokých škol**

Plošná inzerce: 1 cm ² ..... 64 Kč 1 cm ² ..... barva 77 Kč	Řádková inzerce: 1 řádek ..... 70 Kč námešek ..... 70 Kč
reklamní od 2 Kč ukládání od 3 Kč	V rubrice Práci hledají SLEVA 70 %

Inzerce a PR: Ostrovní 39, 110 00 Praha 1
 Tel./fax/záznamník: 02/24 93 22 33
 halamkova.jarka@seznam.cz, petra.marikova@seznam.cz

Objednávky předplatného:
 Předplatné tisku s.r.o.: tel. 0800/171 181,
 AMIS: tel./zázn. 02/414 845 21, fax 02/414 839 24

1) O holandské povaze blíže v autorově článku „Půvab akvária“, Prostor 26, 127–129, 1997, který odráží zkušenost půlročního pobytu.

2) Jako by např. Haná po svém odtržení zavedla vlastní pravopis a vpsledku i spisovný jazyk. Česká literární tradice je o dobrých dvě stě let delší, slovanské jazyky ovšem kromě staroslověnské periody nezažily „panslavistickou“ literární situaci, která byla a je pro Německo, jazykově nesmírně pestré, běžná.

jmu, že se mu vládne „odněkud“. Tento účel plní samozřejmě stejně dobře i Svobodná Republika Hanácká či Jihočeská (je dobré vědět, že i v dobách nejhoršího úpění pod Habsburkem zasedal pravidelně český sněm a kulisa státnosti byla dodržována). Druhý a celoplanetárně mnohem zajímavější účel plní samostatná státnost jako ohrádka k uchování literárního a úředního jazyka odlišného od okolí (povídat si na ulici česky by nám jistě nikdo nezakazoval, ale jednoho dne by k tomu už nemusel být rozumný důvod). Je nesporné, že jazyk a jeho struktura už nějakým způsobem naznačují, které myšlenky v něm lze vůbec myslet a vyjadřovat (lze mít samozřejmě za to, že jazyk je výrazem „národního ducha“, či naopak že „národní duch“ je epifenomenem jazyka – na každý pád jsou oba fenomény do sebe tak dalece zaklíněny, že jeden bez druhého není myslitelný). Minoritní a obskurní jazyky s mnohasetletou literární tradicí, k nimž čeština nepochybně patří, náležejí z tohoto hlediska k jevům zvyšujícím diverzitu Země, a jsou proto stejně hodné ochrany a péče jako třeba rašeliniště, mangrovové bažiny či slaná jezera z hlediska diverzity biologické.

Ne že bych zde chtěl pět obrozenecké ódy o lahodnosti a vynikajících vyjadřovacích odstínech rodné mluvy – zainteresovaní cizinci bývají většinou zděšení jejím přebujelým tvaroslovím i nelibozvučností s převahou rozmanitých šustivých konsonant. Každý vyvinutý jazyk (a k nim ten náš zcela jistě náleží) však má svou specifickou „atmosféru“, lze v něm myslet na jeden určitý neopakovatelný způsob. Proto se přimlouvám i za vědu vyučovanou a zčásti publikovanou v češtině, vzhledem k tomu, že (třeba s vědou lotyšskou, maďarskou či estonskou) tvoří světové unikum. Je to paradoxně jediná cesta malé-

ho území k širší proslulosti – humanitní či přírodovědné bádání několika provinčních univerzit v rámci anglosaského moře světem nepohne.

V prostředí jazykově tak podivném, jako je české, se mohou jako v rezervaci držet a přežívat určité myšlenkové koncepty a eventuálně se opět velkoplošně rozšířit, až přijde jejich čas. Jak v biologii známo, speciace (tvoření nových druhů) probíhá vždy v malých populacích izolovaných od oné velké až celosvětové, která vždy jen dále reprodukuje sebe sama bez podstatných změn. Naopak malé populace kdesi v odříznutých horských údolích, na ostrůvcích či podobně odlehklých místech mohou v poměrně krátké době prodělat podstatné změny (nechci zde čtenáře unavovat líčením jejich genetického mechanismu) a dát vznik kvalitativně zcela novým druhům. Na estonsky hovořící a píšící univerzitě v Tartu (někdejší Dorpat, mimochodem nejlépe zakonzervovaná „staroněmecká“ univerzita) jsem byl opakovaně ujišťován, že estonština postihuje a vyjadřuje některé aspekty problematiky živého světa tak dobře, že je lépe zapisovat v tomto jazyce než anglicky. (Je obecně nápadné, jakou transformaci prodělala věda při průchodu z řečtiny do latiny, poté z latiny do národních jazyků a opět do anglické monokultury.) Zajisté má svá specifika i státní správa a soudnictví vedené v neobvyklých jazycích, asi tak jako jurisdikce a úřad vedené thajsky. Zůstaneme-li u češtiny jakožto jazyka uměn a věd, je přece jen jakási naděje, že produkty našich činností v daleké budoucnosti někoho zaujmou, byť třeba na bohemistické sekci paleolingvistické katedry (asi tak ve stylu koptských textů z Nag Hammádi či tocharských z Turfanské oázy). Jiný rozumný důvod pro lpění na národní identitě a světyčnosti není. □

Máte letenky do čistírny světa?

IRENA GEROVÁ

ESEJ

Dostal se mi do rukou lesklý dámský časopis obsahující reklamu na krém vhodný k vyhlazování vrásek. Uvědomila jsem si, že s termínem vyhlazování se lidé dnes setkávají v lesklých časopisech, v reklamách, v salonech krásy. Vyhlazování vrásek kolem očí, na čele, na krku a nevím kde ještě je skloňováno ve všech pádech a pohled na flakony, krabičky a kelímky s krémy je asi pro mnohé ženy skutečně uklidňující. Nabývají jistoty, že vrásky lze vyhladit. Jsou však lidé, kteří k vráskám nepřišli přirozenou cestou stárnutí či opalováním u moře. Někteří mají vrásky z vyhlazování.

Zločin hromadného vyhlazování národa, etnických, rasových nebo náboženských skupin obyvatelstva je v rezoluci OSN z roku 1946 zločinem podle mezinárodního práva. Holokaust neboli šoa je asi nejkřiklavějším příkladem hromadného vyhlazování, které nastalo na základě norimberských zákonů přijatých v Německu Říšským sněmem v roce 1935. Zločin vyhlazování je ovšem v posledních deseti patnácti letech zván etnické čistky. Rozdělená a rozbombardovaná města jako Sarajevo, Mostar na Balkáně, Groznyj v Čečně, Kosovo... čistky.

Čištění pleti může být samozřejmě ozdravující proces, čištění Země ničením jiné pleti je zločin. Čištění, vyhlazování... Nevím, zda ten proces v nelidských

rozměrech je výsledkem nenávisti vůči lidem žijícím jinak, věřícím v jiného boha. Domnívám se, že zavístit, touha vlastnit a ovládat, je hnací silou k rozpoutání vášní končící tragédií.

Hlazení je totiž pohyb konejšivý, milý, přítulný. Pohlazení vrásek vzniklých z vyhlazování je nejspíš lepším lékem než stovka zaručeně prokazatelně úspěšně působících krémů vyhlazujících jemné cestičky na našem těle. Pohlazení nepotřebuje jen dítě, ale každý, kdo si z něčeho dělá vrásky. Ať na těle či na duši... Nikoli vyhlazení! Představme si, jak se v dámském časopise objeví reklama na krémy v elegantních dózičkách s reklamním sloganem Zaručené omládnutí – genocida vrásek! Jeden kelímeček – jeden bonus. Lepte logo z kelímku a nasbíráte si na genocidu 6 milionů vrásek, můžete vyhrát cestu do plynové komory.

Nejlépe letadlem. To je na začátku tisíciletí v módě víc než dobytčák. Vzpomeňte na říkanku: Měla babka čtyři jabka a dědoušek jen dvě. Dej mi, babko, jedno jabko, budeme mít stejně. Jedno velké jablko (Big Apple) si dědoušek z jeskyně pomalu porcuje. Doufejme, že po dvou ochutnávkách dostane alergii, nejen na jablka. Jeho přístup k vyhlazování je totiž nový: nejde o národ, etnikum či rasovou nebo náboženskou skupinu obyvatelstva. Jde o vyhlazování vrásčité planety, které se říká Země. □